

SİLAHSIZ SAVAŞ SAHASI: YENİ SAVAŞ ANLAYIŞINDA İSTİHBARATIN YERİ

Emre ÇITAK*

Öz

Günümüzde pek çok alanda gözlemlenen değişim ve dönüşüm eğilimi savaş anlayışında da kendini göstermektedir. Savaş basit bir şekilde; politikaları, amaçları ve çıkarları doğrultusunda karşı karşıya gelmiş taraflar arasındaki barışçıl olmayan yöntemlere dayanan üstünlük arayışını ifade etmektedir. Geleneksel savaşlar, sınırları belirli bir alanda yüzleşen ve kullanacakları yöntemler çoğunlukla tahmin edilebilir olan belirli düşmanlar arasında gerçekleşmiştir. Yeni dönemin savaşları ise önceliklerden oldukça farklıdır. Her ne kadar içerisine devletler arası sıcak çatışmaları olsa da yeni savaş anlayışı; devletleri büyük çoğunlukla kaynağı, süresi ve etkisi bilinmeyen saldırılardan oluşan savaşları yürütmeye hazırlıklı olmaya yönlendirmektedir. Devletler, sayıları giderek azalan askeri karşılaşmaların yerine siber, iç, vekâlet, asimetrik, ekonomik gibi isimlerle anılan savaşlara uyum sağlamak zorundadırlar. Silahların kullanılmadığı, büyük oranda sessizliğin ve görünmezliğin var olduğu yeni savaşlarda ise istihbarat yapıları ve faaliyetleri temel başvuru yöntemi olarak gündeme gelmektedir. Yeni tür savaşların üzerindeki sis perdesinin aralanmasında istihbarat üretimi önemli bir rol oynamaktadır.

Çalışmada öncelikle güvenlik, savaş ve istihbarat kavramlarının genel çerçevesi çizilecek, ardından yeni savaş anlayışının genel hatları ve istihbaratın yeni savaş anlayışındaki yeri ele alınacaktır. Yeni tür savaşlarda istihbarat faaliyetlerine yönelik giderek artan ihtiyaç ve bu bağlamda istihbaratın modern savaş sahalarındaki rolü ifade edilecektir. Sonuçta ise genel bir değerlendirme ile beraber ilgili konuda gelecek projeksiyonu yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Savaş, İstihbarat, Güvenlik, Yeni Savaş Anlayışı.

UNARMED BATTEFIELD: THE IMPORTANCE OF INTELLIGENCE IN THE NEW UNDERSTANDING OF WAR

Abstract

Nowadays, the trend of change and transformation observed in many areas is also manifested in the understanding of war. War in a simple way refers to the search for supremacy based on non-peaceful methods among the parties who face in the direction of their policies, objectives and interests. Traditional wars were confronted in certain areas and the methods used were predominantly predictable among certain enemies. The wars of the new era are quite different from the previous ones. Although it includes hot conflicts between states, the new understanding of war urges states to be prepared to wage wars of which most attacks of unknown origin, duration and impact. Instead of decreasing number of military encounters, states have to adapt to the wars mentioned by such names as cyber, internal, proxy, asymmetrical and economic. There is a great deal of silence and invisibility, intelligence structures and activities coming to the fore as the main application method for the new wars, where weapons are not used.

In this study, the framework of the concepts of security, war and intelligence will be drawn, then the general aspects of the new understanding of war and the place of intelligence in the new understanding of war will be discussed. The growing need for intelligence activities in new types of wars and the role of intelligence in modern battlefields will be covered in details. As a result, an assessment on future of wars will be done besides an overall evaluation.

Keywords: War, Intelligence, Security, New Understanding of War.

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, emrecitak@hitit.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8704-6495>

GİRİŞ

Literatürde savaş en genel ve kabul gören tanımıyla, von Clausewitz (2011: 30)'in “düşmanı iradeyi kabule zorlamak için kuvvet kullanma eylemi” ifadesi üzerinden şekillenmektedir. Karşı tarafın; belirlenen amaçları, istekleri veya iradeyi doğrudan kabul etmediği durumlarda savaş bir seçenek olarak görülmekte ve taraflardan birinin ya da hepsinin ateşkes çağrısı yapmasına kadar devam etmektedir. Savaşlar sonucunda her zaman yıkım ve kayıplar vardır, fakat getirilerinin daha fazla olması durumunda ya da düşman tarafın kaybının daha fazla olacağı yönündeki hesaplamalar karşısında savaş makul bir tercih olarak görülmektedir. Dünya tarihinin savaşlarla dolu olmasının basit açıklaması bu şekildedir.

Geleneksel anlayışta öteki ve diğeri algısı üzerinden yaratılan bir düşmana karşı sınırları belirli bir sahada uygulanan şiddet faaliyeti savaşın kapsamını oluşturmaktadır. Burada bahsedilen şiddet büyük oranda askeri silah ve araçlarla sıcak çatışmalar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Taraflar arasındaki güç farkının devasa düzeyde olmadığı durumlarda, bu türden askeri mücadele temelli savaş yürütmek, felaketlere ve geri döndürülemez kayıplara yol açmıştır ve açmaya devam etmektedir. Yaşanan sayısız tecrübeye rağmen her an dünyanın herhangi bir bölgesinde doğrudan insan hayatına yönelik tehdit ihtiva içerecek, zorluklarla oluşturulan medeniyette yıkıma yol açacak ve çevre üzerinde kalıcı hasarlar oluşturacak bir savaşın meydana gelme olasılığı yüksektir.

Askeri stratejilerin, fiziksel saldırıların, geleneksel veya teknolojik silahların çerçevesinde tanımlanan savaş anlayışı ilgili bölümde de anlatılacağı gibi çeşitli nedenlerle değişime uğramıştır. Bu değişim anlayışsal, algısal, yöntemsel, stratejik, taktiksel, kurumsal ve kuramsal bazlar başta olmak üzere pek çok alanda kendini göstermektedir. Bu bağlamda “yeni nesil savaş” ya da “yeni savaş anlayışı” olarak isimlendirilen durum pek çok gelişmenin sonucudur ve savaşın gelecekte alacağı şekil konusunda ipucu sağlamaktadır.

Savaşların doğasının değişmesi mücadele bağlamında başvurabilecek milli güç unsurlarını da gündeme getirmektedir. Yeni tür savaşlarda genellikle kimliği, kullandığı silahlar ve yöntemler, saldırı zamanı, ittifak ilişkileri, saldırı nedeni belli ya da tahmin edilebilir olmayan düşman karşısında işe koşulabilecek araçların başında istihbarat faaliyetleri gelmektedir. Hedefin çeşitli yönleriyle ilgili üretilen istihbarat sayesinde geleneksel savaşlarda olduğu kadar yeni tür savaşlarda da üstünlük sağlanabilmektedir.

Bu çalışma; yüzyıllardır savaş öncesinde, sırasında ve sonrasında zorunlu olarak başvuru alan istihbarat faaliyetlerinin bilinen silahların kullanılmadığı günümüzün mücadelelerindeki rolünü ele almak için hazırlanmıştır. Bu bağlamda “yeni savaş anlayışı” ve istihbaratın yeni savaşlardaki rolüyle ilgili listeler hazırlanmıştır.

Mücadelenin taşındığı yeni savaşlarda ve savaş sahalarında istihbaratın faaliyetlerin en etkili silahlardan biri haline gelmesi konunun ciddiyetini ve önemini artırmaktadır. Makale boyunca da savaş-istihbarat ilişkisinin tartışılması ve yeni anlayış bağlamında değerlendirmeler yapılması öngörülmüştür. Fakat ilk olarak güvenliğin, savaşın ve istihbaratın kavramsal boyutu çizilerek okuyucu için ön bilgilendirme yapılmıştır.

1. KAVRAMSAL AÇIDAN GÜVENLİK, SAVAŞ VE İSTİHBARAT

1.1. Güvenlik

Güvenlik pek çok alana hitap eden bir kavramdır. “Bireysel güvenlik”, “bilgi güvenliği”, “enerji güvenliği”, “özel güvenlik”, “ulusal güvenlik”, “küresel güvenlik”, “gıda güvenliği”, “fiziki güvenlik”, “iş güvenliği”, “şirket güvenliği”, “çevre güvenliği”, “iletişim güvenliği” gibi kavramlar günlük yaşamın içerisinde sıkça duyulmakta ve önemli bir yer kaplamaktadır. Güvenlik en temel anlamıyla; güvende olma, tehdit ve tehlikelerden uzak kalma, saldırılardan korunma, emniyete yönelik gelebilecek tehditlere maruz kalma ihtimali olmaması gibi anlamlara gelmektedir (Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2017: 255; Lerner ve Lerner, 2004; Litte vd., 1965; 1828; Türk Dil Kurumu, 2011: 1013; Wolfers, 1952: 485). Ele alınacak alanın özellikleri göz önünde bulundurularak bu kısa tanım üzerinden bir çerçeve çizmek mümkündür. Örneğin; bilgi güvenliği eldeki bilgiye ve bilgi altyapısının tehditlerden korunma durumunu, gıda güvenliği yiyeceklere, içeceklerle ve bu bağlamdaki kaynaklara yönelik tehditlerden korunma durumunu, fiziksel güvenlik ise konunun odağını oluşturan bir nesnenin fiziki yapısına yönelik tehditlerden korunma durumunu ifade etmektedir.

Güvenlik kavramı yaygın olarak uluslararası ilişkiler literatüründe kullanılmaktadır. Özellikle uluslararası güvenlik, devlet güvenliği ve ulusal güvenlik kavramları ilgili alanın gündeminin büyük kısmını meşgul etmektedir. Düşmandan saldırı alma ihtimali güvenlik endişesinin esasını oluşturmuştur. Bu çalışmanın da konusunu oluşturan savaş ve istihbarat da özellikle ulusal güvenlik kapsamında ele alınmaktadır.

Güvenlik anahtar bir kavram olarak görülmekte ve aktör-tehdit bağlamında etiketi veya tanımlaması değişmektedir. Güvenliğe yönelik farklı yaklaşımlar bu kapsamda, konu edinilen özne ve tehdit boyutuyla ortaya konulmaktadır (Akgül Açıkmeşe, 2018: 245). Örneğin; güvenlik genel bağlamda diğerlerinden gelebilecek müdahalelerden korunma ve güvende olma durumunu ifade ederken (McSweeney, 2004:13), ülkeye yönelik bir saldırı olma durumu özne bağlamında ulusal güvenlik, bilgisayar veya ağ sistemleri üzerinden oluşturulan saldırılar da tehdit boyutuyla siber güvenlik olarak tanımlanmaktadır.

Her ne kadar “güvenlik” tek bir sözcük olarak anlam ifade etse de tehdit, risk, tehlike, risk, güvensizlik, yokluk, yoksunluk, korku gibi kelimelerin varlığıyla daha net şekilde açıklanabilmektedir. Bu durumlar gerçek, algısal ya da tahmine dayalı olabilmektedir (Dedeoğlu, 2014: 28-32). Güvenlik endişeleri ve tanımları da bu bağlamda şekillenmektedir. Güvenliği konu edinecek olan kişi ya da merci; tehditleri, riskleri ve tehlikeleri algılama, önemseme, belirleyebilme, analiz edebilme kıstasları kapsamında tanımlamasını yapabilmektedir. Baldwin’e göre güvenlik kavramını kullanan kişi kafasında özel bir tehdit türü barındırmaktadır. Örneğin konut güvenliği veya ulusal güvenlik kapsamındaki politikaların yöneltildiği kaynaklar farklıdır. Birinde endişe kaynağı hırsız iken, diğerinde devletlerdir (Baldwin, 1997:15). Ayrıca kişinin teorik bakış açısı ve kişisel görüşü, yaşadığı çevre, içinde bulunduğu ülkenin ve toplumun özellikleri yapılan güvenlik tanımlarının çeşitlenmesine yol açmaktadır (Karabulut, 2011:7).

Güvenliğin çok boyutlu bir yapısı bulunmaktadır. Güvenlik bireysel; toplumsal, ulusal, bölgesel, uluslararası, küresel düzeylerde incelenebilmektedir. Ayrıca güvenliğin hedef/konu alanları; askeri, siyasi, ekonomi, enerji, çevre, gıda, siber, teknoloji, bilgi ve nüfus gibi geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bu durum karşısında da büyük bir tanım çeşitliliği ortaya çıkmaktadır. Örneğin; Carr; (1946: 25), güvenliği devletlerin en önemli amacı olarak görmekte ve bu doğrultuda güç-güvenlik ekseninde bir tanımlamaya gitmektedir. Buzan (1991a: 432) ise güvenliği; devletlerin ve toplumların düşman olarak algıladıkları değişim baskısına karşı bağımsız kimliklerini ve bütünlüklerini sürdürebilme kabiliyeti ve tehditlerden uzak olma durumu olarak geniş bir açıdan ele almaktadır. Ullman (1983:133) da güvenliği ulusa yönelik tehditler bağlamında değerlendirerek bu tehditlerin vatandaşların yaşam kalitesinin düşmesine, karar alım sistemindeki unsurların işlerinin zorlaşmasına neden olan durum veya olaylar zinciri olduğunu ifade etmektedir. Ayoob (1991:259) ise devletin topraksal ve kurumsal yapısını zayıflatma veya çökertme tehdidi oluşturan zayıf yönler bağlamında güvenliğe yaklaşmaktadır. Bu kapsamda bir devlet ya da rejim zaaf-sağlamlık çizgisinde ne kadar dayanıklı olursa güvenlik o derece gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Güvenlikle ilgili belirtilmesi gereken önemli bir konu da çerçevesinin/ sınırının üzerindeki tartışmadır. Geleneksel anlayış olarak addedilen ve çoğunluğu realist görüşlerin temelinde oluşan güvenlik tanımlaması askeri ifadelerle ve savaş kapsamında düşünülürken diğer görüşler güvenliğin genişlemesi ve derinleşmesine katkı sağlamaktadır. Güvenliğin yelpazesini sınırlı tutma veya pek çok alanı-aktörü içerisine alacak şekilde genişletme eğilimleri tanım üzerinde etkili olan önemli bir yönü oluşturmaktadır. Güvenliğin kapsamının sınırlı kalmasının pek çok konuyu göz ardı etme ve devletleri bu alanda yalnız bırakma anlamına geldiğini düşünenler olduğu kadar (Buzan; 1991b; Booth, 2007; Keith ve Micheal; 1997; Ullman; 1983; Tickner, 1995; Wæver, 1995), bir genişleme sürecinin güvenlik kavramını önemsizleştirceğini ifade edenler de bulunmaktadır (Walt, 1991). Güvenliğin

etiketleri ve ifade ettiği, alandaki yeni anlayış, kapsadığı aktörler ve konu alanları bu tartışmadaki bakış açısına göre farklılaşmaktadır. Bu durum savaş, barış, terör, anlaşmazlık, çatışma, istihbarat gibi güvenliğin doğrudan çağrıştırdığı kavramları da değiştirmekte ve muğlaklaştırmaktadır.

1.2. Savaş

Savaş söz konusu olduğunda gözlerin önüne aniden bir muharebe alanı ve çeşitli silahlarla donatılmış askerler gelmektedir. Gerek tanık olanlar ve içerisinde bulunanlar, gerek bu durumu görsel ve yazılı medyadan takip edenler gerekse de sinema ve dizilerden kurgularını izlemiş olan herkes savaşın sebep olduğu geri döndürülemez acı ve yıkımlardan bahsedecektir. Bu nedenle savaşın kavramlaştırılmasına yönelik çalışmalarda, çoğunlukla tanımından öte sırasında ve sonrasında yaşanan kayıp, sıkıntı ve sorunların dramatik tasvirleri konuya dahil olmaktadır. Örneğin; Kenneth Waltz *Man, The State, and War* isimli uluslararası sistemin ve savaşın doğasını anlattığı kitabının hemen başında “Bir savaşı kimin kazandığını sormak, San Francisco depremini kimin kazandığını sormak gibidir. Savaşın bir zaferi yoktur, sadece dereceleri değişen mağlubiyetler vardır” diyerek konuya giriş yapmaktadır (Waltz, 2001:1). Pek tabii iki tarafın belirli bir alanda askeri personellerle ve araçlarla yaptığı geleneksel mücadele modası geçmiş ve seyrekleşmiş bir duruma gelse de yeni savaş anlayışını savunan pek çok kişilerde bile birincil imge geleneksel savaş teması şeklindedir.

Sözlük anlamıyla savaş; taraflar (devletler, toplumlar, gruplar vb.) arasında gerçekleşen düşmanca emelleri ve şiddete dayalı araçları olan mücadeleyi ifade etmektedir (Türk Dil Kurumu, 2011; Oxford English Dictionary, 2018). Saldırı ya da savunma biçiminde olabilen savaş, liderler tarafından kararı verilen ve eldeki silahların düşman olarak belirlenmiş tarafa yöneltildiği organize şiddeti ifade etmektedir (Kekes, 2010:201). Levy ve Thompson da benzer şekilde savaş kavramını değerlendirirken siyasi örgütlenmeler arasındaki düzene ve devamlı sahip şiddet eylemini temele almaktadır (Levy ve Thompson, 2010:5). Wright ise geniş anlamda savaşı birbirine benzer fakat farkları bulunan varlıklar arasındaki şiddet içeren temas, dar anlamdaysa iki ya da daha fazla düşman gruba silahlı güçlerini kullanarak çatışma yürütmelerine eşit olarak ortam sağlayan meşru durum olarak tanımlamaktadır (Wright, 1942:8). Pek tabii savaşın kavramsal boyutu ortaya konulurken Clausewitz’in “savaş politikaların başka araçlarla sürdürülmesidir” (Clausewitz, 2011: 37-38) tanımlamasını da göz önünde bulundurmak ve savaşı siyasi sonuçlara varmak için ortaya konulan bir mücadele unsuru olarak görmek önemlidir.

Genel bir özetle savaş şiddetin bir türüdür; daha açıklayıcı olarak da kolektif, doğrudan, belirgin, örgütlü, araçsal, kurumsallaşmış, ritüelleştirilmiş ve düzenlenmiş şiddettir. Bu ayırt edici özellikler ve ayrıntılar sınırlayıcı ve savaşa özgü değildir. Yine de savaşın ya da saldırganlık durumunun şiddet teması

içerisinde çok özel bir yeri olduğu açıktır (van der Dennen, 1995:69). Tanımlar bağlamında savaş kavramı; derece veya türü değişen şekillerde şiddet, niteliği ve niceliği değişen düşman taraf ve gruplar, şiddetin taraflar tarafından düzenlenmesi, sonucunda ulaşılmak istenilen siyasi hedefler gibi unsurları barındırmaktadır.

Savaşların sürekli meydana gelmesinin arkasında çeşitli nedenler bulunmaktadır. Konuyu çalışanlar tarafından insan doğasına, liderlerin aç gözlülüğüne, kar-zarar veya kazanç-yıkım hesaplamalarına/yanlış hesaplamalarına, uluslararası sistemin yapısına atıflar yapılarak savaşın arkasında yatan sebepler ortaya konulmaya çalışılmaktadır (Örneğin; Fry, 2013; Levy ve Thompson, 2010; Rotberg ve Rabb, 1988; Waltz, 1979). Savaşlara yönelik talep bağlamındaki süreklilik, nedenlerinin üzerindeki tartışmayı da güncel tutarken diğer bir konuya da dikkat çekmektedir. Savaşlar insanlığın gerçeği ve vazgeçilmezli olagelmıştır; bu nedenle medeniyeti ve günlük yaşamı etkileyen her türden gelişme savaş anlayışını, tanımını ve doğasını da etkilemektedir. Bu bağlamda da savaşın yeni boyutları gündeme gelmiştir. Bu başlık altında genel hatları çizilen savaş geleneksel ya da klasik tanımlamasıyla ifade edilirken, bir sonraki bölümde bahsedileceği üzere farklı türden mücadelelerin, yöntemlerin ve araçların kullanıldığı yeni bir savaş anlayışı ortaya çıkmıştır.

1.3. İstihbarat

İstihbaratı en basit şekilde bilme merakı üzerine kurulu bir mücadele alanı olarak tanımlamak mümkündür. En temel dürtülerden olan merak; insanları kendileri, çevreleri ve diğerleri hakkında bilgi toplamaya itmektir. İstihbarat merakın yanı sıra güvenlik ihtiyacına yönelik oldukça faydalı bir araç olarak tarih boyunca kullanılmıştır. Politika ve strateji yapımcılarının dünyayı algıma konusundaki tutumlarının şekillenmesinde ve güvenlik konularıyla ilgili ihtiyaç duydukları bilgilere erişmelerinde istihbarat faaliyetleri birincil başvuru aracı olagelmıştır (Treverton, 2004: 77-79). Bu türden bilginin toplanması, doğrulanması ve amaçlar doğrultusunda kullanılması için zaman içerisinde çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Toplumların, öncül siyasi yapıların ve son olarak modern devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte de istihbarat ihtiyacı daha sistematik, kurumsal ve geniş yelpazede karşılanmaya çalışılmıştır.

İstihbarat etimolojik açıdan “haber, haberdarlık, bilgi alma, yeni gelen haberler” anlamları taşımaktadır. Türkçeye, Arapçadan geçmiş bir sözcüktür. Pek çok dilde ise Latince “kavrama, kavrayış, anlama yeteneği, idrak, sezgi” anlamlarını barındıran “intelligentia” sözcüğünden türetilmiş kelimeler kullanılmaktadır (İngilizce-intelligence, Fransızca-intelligence, İtalyanca-intelligenza, Almanca-intelligenz, Rusça-интеллект (intellekt), Makedonca-интелигенција (enteligencija), Danca-intelligens vb.). Genel bir bakışla istihbaratın anlamaya, öğrenmeye, kavramaya ve anlamlandırmaya dayalı olduğunu söylemek gerekmektedir.

Kökenbilim sayesinde istihbaratla ilgili genel bir algı edinmek mümkündür. İstihbarat tartışmalarının temelini hiç şüphesiz bilgi üzerindeki değerlendirmeler oluşturmaktadır: Kimin bilgiye ihtiyacı olduğu veya erişmek istediği, bu bilginin nereden geldiği ve gelmesi gerektiği, nasıl bir tutumla ele alındığı, eldeki bilgiden kimin haberdar olabileceği ve son aşamada nasıl kullanılacağı esas sorulardır (Clark, 2007:1). Kavram bunlardan fazlasını barındırmaktadır. İstihbarat sadece öğrenilen, haberdar olunan şeyi değil bu doğrultudaki politikaları, faaliyetleri, kurumları ve süreçleri de içeren bir yapıdır. Örneğin; Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)'in kuruluşunun 75. yılı anısına hazırlanan kitapta istihbarat; ham bilgilerin tasnif, kıymetlendirme ve yorum gibi aşamalarla işlenmesi sonucu ortaya çıkan ürün olarak ifade edilmektedir (İlter, 2002:1). Bir başka tanıma göre istihbarat genellikle düşman olan yabancı bir oluşuma ve bilgi toplama işiyle ilgilenen bir yapıya yönelik oluşturulan bilgi olarak tanımlanmaktadır (Lerner ve Lerner, 2004:117). Shulsky ve Schmitt istihbaratı; devletin ulusal güvenlik çıkarlarını elde etmeye ve düşmanlardan gelebilecek tehditlere karşı koyabilmeye yönelik politikaların oluşturulması ve uygulanabilmesiyle ilgili bilgi olarak açıklamaktadırlar (Shulsky ve Schmitt, 2002:1). Planlama, toplama, işleme, dağıtım ve değerlendirme gibi birbiriyle iç içe olan süreçler sonucunda ilgili faaliyetlere kimlik kazandıran istihbarat ürünü ortaya çıkmaktadır (Keithly: 2010:44). Toplama sürecinden ortaya çıkan ürünün dağıtımına kadar olan aşamaya istihbarat çarkı veya döngüsü adı verilmektedir. Örneğin Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) resmi internet sayfasında bu döngü; istihbarat ihtiyaçlarının tespiti ve yönlendirilmesi, haberlerin toplanması, haberlerin işlenmesi (değerlendirilmesi), istihbaratın yayımı ve kullanılması olmak üzere birbirini besleyen dört aşamada ele alınmaktadır (MİT, 2019).

Akademik anlamda ilk incelemelerden birini yapan Sherman Kent (2015)'in, “İstihbarat bilgidir, organizasyondur ve faaliyetlidir” tanımlaması konuya bakışın sacayaklarını oluşturmuştur. İstihbarat denildiğinde, teknik, insan ve açık kaynak gibi çeşitli toplama yöntemleriyle elde edilen ham bilgilerin gerekli süreçlerle işlenmesi sonucu ortaya çıkan ürünü; bu ürünün var edilmesi, korunması ve gerekli yerlere iletilmesi için gerekli çabaların tümünü ifade eden faaliyetleri ve bu faaliyetleri gerçekleştirmek için oluşturulan yapıyı baz alan geniş bir çerçevede düşünmek gerekmektedir.

Genel kapsamda istihbaratın; hedeflerden bilgi toplaması ve yorumlanması, gizli bilgilerin korunması ve ülkeye yönelik tehditlere, casusluğa, saldırılara karşı konulması, ülkenin politikaları ve çıkarları kapsamında düşman ülkelerde gizli faaliyetler yürütülmesi gibi görevleri bulunmaktadır (Johnson, 2007: 4). İstihbarat üretimi, propaganda ve psikolojik savaş yürütme, ulusal güvenlik sağlama, önleyici güvenlik uygulama, istihbarata karşı koyma, örtülü operasyonlar gerçekleştirme gibi faaliyetlerle önemi belirlenen istihbarat faaliyetleriyle; ülke güvenliğinin, toplumsal huzurun ve kamu kurumlarının sağlıklı şekilde işleyişinin

sağlanmasında, kültürel değerlere yönelik saldırıların önlenmesinde, dış temsilciliklerin korunmasında, uluslararası alandaki gelişmelerin takip edilmesinde ve olumsuz etkilerin analiz edilmesinde, hassas bilgilere yabancı/düşman erişiminin engellenmesinde, ülke çıkarlarının korunmasında ve ulusal politikaların gerçekleştirilmesinde işlevsel yönünü göstermektedir (Çıtak, 2017: 64-70).

Toplumların ve devletlerin gerek birbirlerinden gerekse de diğer aktörlerden boyutları ve kimlikleri değişen tehditler almaları uluslararası alanın alışlagelmiş bir durumudur. Tehditler bağlamında mücadelenin boyutu kimi zaman karşılıklı restleşme seviyesinde kalırken kimi zaman büyük bir savaşı meydana getirmektedir, kimi zaman ekonomik saldırı temelinde gerçekleşirken kimi zaman da siber alanda kendini göstermektedir. Tarihin her aşamasında siyasi varlıkların önemli bir kozu olan istihbarat da mücadele alanının tam merkezinde bulunmuştur. Geleneksel savaşlarda düşmanın özellikleri ve savaş sahası hakkında bilgi toplamadan (Tzu, 197-200) beşinci kol faaliyetleri¹ kapsamında kara ve gri propaganda yürütmeye kadar etkinlik alanı olan istihbarat yapıları önemli görevler yüklenmektedir.

2. YENİ SAVAŞ ANLAYIŞI VE İSTİHBARAT

2.1. Geleneksel Savaş Anlayışından Yeni Savaş Anlayışına Geçiş

Eski savaşlar veya konvansiyonel savaşlar isimlerini de alan geleneksel savaşlar; silahlı kuvvetler, çatışma, gözlenebilir yıkım, nihai amaç, belirli şiddet durumu, sayıları belli ve benzer taraflar, belirli düşman gruplar (Wright, 1942: 8-9) gibi sözcükler üzerinden tanımlanmaktadır. Geleneksel savaşlarda pek çok şey ya bellidir, ya hesaplanabilir ya da tahmin edilebilir niteliktedir. Savaşın tarafları, askeri kapasiteler, kullanabilecek silahlar, savaş sahası, strateji ve taktikler, ortaya çıkabilecek yıkım bu bağlamda düşünülebilmektedir. Pek tabii ki kazanma amacıyla ve zorunluluğuyla girilen yüzyılların tecrübesiyle yoğrulmuş mücadelelerde sürprizlerin açığa çıkması muhtemeldir; fakat bu tip durumlar bile geleneksel savaşların genel çerçevesinde bir değişiklik yaratmamaktadır.

Geleneksel savaşlar insanlığın tarih boyunca yaptığı mücadelenin genel ismidir. İnsanlık tarihinin her noktasında iki birey, grup, toplum veya siyasi varlık çeşitli nedenlerle karşı karşıya gelmiştir. Hâkimiyet, elde etme, korkutma, kovma, caydırma, kıskançlık, güvenlik gibi nedenler bu karşılaşmaların nedeni olmaktadır. Taraflar zaman zaman bölge egemenliği için, zaman zaman kısıtlı bir kaynak üzerindeki hâkimiyet için, zaman zaman sınır güvenliği için, zaman zaman da

¹ Beşinci kol faaliyetleri savaş durumunda karşı tarafın manevi yönden zayıflatılmasına yönelik yapılan çalışmalardır. Sıcak çatışmalar yaşanmadan önce ya da sırasında hedef toplumu ve devleti psikolojik olarak yıpratmak, karışıklık yaratmak ve boyun eğme sürecini hızlandırmak için gerçekleştirilen propaganda, sabotaj, terör saldırıları, casusluk, istikrarsızlık yaratıcı eylemler gibi sübversif faaliyetler bu kapsamda düşünülmektedir.

gelecekteki kaygılara yönelik önleyici müdahale için mücadeleye girişmektedirler. Savaşın neden olduğu tüm belirsizliklere rağmen geleneksel savaşta çoğu konu belirlidir. Savaşın nedeni, savaşan taraflar, kullanılan silah ve araçlar, savaş sahası aşağı yukarı bilinmektedir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasındaki ve sonrasındaki süreçte savunma sanayisi ve teknolojisinde olan gelişmeler ve savaşan grupların yapılarındaki değişimlerle birlikte konvansiyonel olmayan (nonconventional) savaş terimi kullanılmaya başlamıştır. Savaş sahalarında daha önce görülmeyen kitle imha silahlarının da içerisinde olduğu silahların kullanılması veya kullanılma olasılığı ve de savaşan tarafların iki düzenli ordudan öte birbirlerine benzemeyen, asimetrik denilen türden olmaları geleneksel savaşların ömrünün tamamlandığı yönde görüşler doğurmuştur.

Günümüze gelen süreçte savaşların doğası hızla değişmiştir; fakat bu değişimi sadece teknolojik silahların kullanılması ve gerilla tarzı mücadelenin ön plana çıkması olarak sınırlandırmak yeterli olmamaktadır. Bu nedenle geleneksel olmayan savaş ya da asimetrik savaş yerine yeni savaş anlayışı demek daha kapsayıcı olmaktadır. Yeni savaş terimi; ilgili anlayış, stratejiler, silah sistemleri, taraflar, savaş sahası, savaş süresi, savaş yoğunluğu, savaşan unsurlar, karar alıcılar, hukuksal durum gibi pek çok alandaki değişimi içermektedir.

Özellikle Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından uluslararası alanda ve sistemde oluşan gelişmelerle birlikte savaşların geleceği de sorgulanmıştır. Yapılan tartışmalar Gat ve Maoz'un da belirttiği gibi üç seçenek üzerinde yoğunlaşmıştır. Savaşların nihayete erdiği ve sorunların farklı kanallarla çözülebileceği yönündeki görüş, savaşların asla bitmeyeceği ve temel yapısının değişmeyeceği yönündeki görüş, savaşların yok olmayacağını ama çoğu yönden büyük bir değişim altına gireceği yönündeki görüşler gündeme gelmiştir (Gat ve Maoz, 2001: 1-4). Tüm küreyi olumsuz etkileyecek bir nükleer çarpışmanın uzun yıllar tehdidini yaşayan ve büyük güçler arasındaki savaşların İkinci Dünya Savaşı'nın ardından hızla düşen seyrini gören (Levy ve diğerleri, 2001: 15-20) analizcilerin güvenlik dünyasında olabilecek yeni gelişmeler üzerine yoğunlaşmaları gerekmiştir. Eleştirel güvenlik çalışmalarının başladığı bu dönemde “geleneksel olmayan savaş” yerine “yeni savaş” terimi kullanılmaya başlanmıştır; çünkü yukarıda bahsedilen üç görüş yıllar içerisinde test edilmiştir. Savaşların olmaya devam etmesi birinci görüşü, geleneksel olarak ifade edilen devletler arası sıcak savaşların azalmasına rağmen savaş kapsamındaki mücadelenin artması ise ikinci görüşü boşa çıkarmıştır. Böylece de savaşların var olduğu ama bilinen savaşların her yönden büyük bir dönüşüme girdiği bir süreç ortaya çıkmıştır.

Savaşın dönüşümü ya da “yeni savaş” üzerindeki tartışma; silahların ve tarafların değişmesi gibi basit bir temelden öte uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, ekonomi-politik gibi çeşitli alanlarının üzerinden şekillenmiştir. Bu

eğilim uluslararası politika ve güvenlik çalışmalarının konu alanlarına da dokunmuştur. Soğuk Savaş bitiminden günümüze gelen süreçte akademi içinde ve dışında “yeni savaş” önerisine yönelik ilgi artarak devam etmiştir (Mello, 2010: 9-10). Güvenlik gündeminin siyasi ve askeri odaklı konulardan farklı alanlara yönelmesi (Buzan, 1991a: 439-450; Buzan ve Hansen, 2009:187-226), mücadelenin yönünün de farklı alanlara kayması sonucunu doğurmuştur. Farklı alanlar yeni mücadele tanımları, yöntemleri, silahları, aktörleri, stratejileri gerektirmiştir. Böylece de yeni bir savaş kavramı ön plana çıkmıştır.

Savaş bir tarafın amaçlarına ulaşmak için ortaya koyduğu saldırgan tutum olarak tanımlandığında, büyük kayıplara yol açan sıcak çatışmaların varlığının sorgulanması kaçınılmaz olabilmektedir. Örneğin bir devletin başka bir devlete karşı sergilediği saldırgan tutumunu askeri gücünü sahaya sürmeden yürütebilmesi mümkündür. Çeşitli savaş türleriyle maksat gerçekleştiğinde geleneksel savaşlara olan ihtiyaç da azalmıştır. Çatışmalar varlığını sürdürse de iki devlet arası savaşların sayısı bu bağlamda azalmıştır. Örneğin 2016 yılında gerçekleşen kırk dokuz silahlı çatışmadan ikisi devletler arası savaş niteliğindedir (SIPRI, 2017:2). Bu veri yeni savaş anlayışına nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda ipucu vermektedir. Konu daha da genişletilirse görünür bir çatışma bile olmadan savaşların yürütülmesinin mümkün olduğu anlaşılacaktır. Yeni savaş kavramını ve çeşitlenen savaş türlerini tanımlamadan önce belirtmek gerekir ki savaşın doğasının değişmediğini, çeşitli gelişmelerin etkisiyle karakterine bir takım eklemelerin olduğunu, “geleneksel olmayan savaş” ifadesinin durumu karşıladığını, yeni bir savaş anlayışının olmadığını savunan ve evrensel bazda dönüşüm olmadığını ifade eden görüşler de bulunmaktadır (Henderson and Singer, 2002; Kalyvas, 2001; Smith, 2003). Bu görüşteki araştırmacıların ortak noktası savaş alanında çeşitli konularda yaşanan değişimin kökten bir dönüşüm şeklinde anlaşılması gerektiği görüşü üzerine kuruludur.

Yeni savaş anlayışı; geleneksel savaş tanımı için kullanılan tüm kavramların maruz kaldığı değişimi ifade etmektedir. “Mücadele”, “hedef”, “şiddet”, “ taraflar”, “organize çatışma”, “güç”, “düşman” gibi kavramların hem farklı boyutları ortaya çıkmış hem de muğlaklaşmışlardır. Yeni savaş anlayışı düşünülürken mücadele yöntemlerinden savunma mekanizmalarına, savaşan taraflardan savaşın süresine, kullanılan silahlar ve araçlardan ittifak ilişkilerine, savaş sahasından savaşın mağdurlarına, tehdit kaynaklarından tehdit türlerine, hukuksal boyuttan ilgili ekonomik düzene kadar pek çok başlıkta yaşanan dönüşümü ifade etmek gerekmektedir. Yeni tür savaşlara; hibrid savaşlar, düşük yoğunluklu savaşlar, sınırlı (küçük) savaşlar, post-modern savaşlar, yeni nesil savaşlar gibi isimler de verilebilmektedir. Bu tanımlar her ne kadar savaşın değişen doğasına dikkat çekse de yaşanan dönüşümü tam olarak ifade edememektedirler. Bu nedenle “yeni savaşlar” ve “yeni savaş anlayışı” alanda hâkim terimler olarak kullanılmaktadır.

21. yüzyılda yaşanan gelişmeler savaşın gerçekleştirilme şeklinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu kapsamda devletlerin savaş yaklaşımlarını ve güvenlik anlayışlarını güncellemeleri zorunlu hale gelmiştir. Uluslararası alandaki üstünlük mücadelesinin devamlılığı ve zorlayıcılığı devletleri her türden gelişmenin karşısında savunma ya da saldırı üzerinden savaş yürütebilme kapasitelerini geliştirmeleri yoluna itmektedir. Böylece devletler mevcut dönemdeki savaşlara yönelik yeni politikalar ortaya koymaktadırlar. Örneğin; Gerasimov Doktrini olarak alanda yoğun tartışmalara neden olan politika Rusya'nın güncel gelişmeler bağlamında uyguladığı yeni savaş anlayışını yansıtmaktadır. Rusya Genel Kurmay Başkanı General Valery Gerasimov tarafından önce bir konuşmasında daha sonra da makalesinde yeni savaşların ne şekilde gerçekleştirileceğine yönelik ipuçları verilmiştir (Gerasimov, 2013). Doktrin kapsamındaki temel vurgu; savaş ile barışı ayıran çizginin kaybolmasına, savaş ilanının gereksiz hale gelmesine, askeri olmayan yöntemlerin askeri olanlarla birlikte hatta daha etkili kullanılabilmelerine, hedef ülke içerisindeki grupların kullanılmasına, yumuşak güç unsurlarının ve barışı koruma yardımların bile savaş bağlamında işe koşulabilmesine yapılmıştır. Gerasimov (2013)'a göre hedefe yönelik harekâtın; hem sivil hem de askeri personel tarafından, yüksek düzeyde askeri teknolojinin yardımıyla ve askeri güç tarafından desteklenen askeri, diplomatik, ekonomik ve diğer askeri olmayan unsurların birleşimiyle gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Gerasimov Doktrini esas olarak bir devletin düşmanı zayıflatmak ve mücadeleden galip çıkmak için yapabileceği tüm saldırı, zorlama ve caydırma faaliyetlerini özetler niteliktedir. Rusya'nın hibrid savaş konsepti doğrultusunda pek çok farklı faktörü işe koşarak yürüttüğü mücadele yeni savaş anlayışının da sınırlarını belirleyen bir ol içerisinde. Rusya'nın 2008 yılında giriştiği Gürcistan Savaşı, sonrasındaki süreç içerisinde bulunduğu Kırım ilhakına kadar giden Ukrayna müdahalesi önemli bu kapsamdaki örneklerdir. Rusya bu olaylarda geleneksel ordusunu işe koşmanın yanı sıra iki ülke içerisindeki karışıklıkları kendi lehine kullanmaya çalışmış, ekonomik yaptırım ve nüfuz gücünü baskı aracı olarak uygulamış, toplumun algısına yönelik psikolojik savaş taktikleri ileri sürmüş ve yoğun bir siber saldırı gerçekleştirmiştir. Böylece mücadele sahasını pek çok farklı alana yayarak hedefi boyun eğmeye zorlamıştır (Karabulut, 2016: 34-37; Özer, 2018: 44-50).

Yeni savaş anlayışının; en önemli özelliklerinden biri mücadele anlayışının değişmesiyle birlikte yeni savaş türlerinin listeye eklenmesidir. Geleneksel anlayışta "savaş" kavramı geniş bir manayı karşılamaktaydı; fakat artık savaşları tanımlamak için farklı etiketler kullanılması gerekmektedir. Konvansiyonel savaş, modern savaş, siber savaş, post-modern savaş, sıcak savaş, soğuk savaş, sınırlı savaş, topyekûn savaş, dünya savaşı, kontrollü savaş, uluslararası savaş, iç savaş, nükleer savaş, asimetrik savaş, önleyici (önalıcı savaş), ekonomik savaş, psikolojik

savaş, teröre karşı savaş, hava veya deniz savaşı, biyolojik savaş, kimyasal savaş, vekâlet savaşı gibi pek çok savaş türü vardır (Dennen, 1980; John A. Vasquez, 1986; Lind ve diğerleri, 1989; Maoz ve Gat, 2001, Yalçınkaya, 2008; Vasquez, 2009; Kaldor, 2013; Thornton, 2015; Özel ve İnaltekin, 2017, Yalçınkaya; 2018). Yeni savaş anlayışı, savaşla ilgili diğer gelişmelerin yanı sıra savaş türündeki bu çeşitlenme bağlamında kimlik bulmaktadır.

Yeni savaş anlayışının pek çok özelliği arasından en belirgin olanlarını sıralamak gerekirse şöyle bir liste yapmak mümkündür:²

- İnsanların “diğerleriyle” olan mücadelesi bitmemiştir sadece şekil değiştirmiştir.
- Savaşlar; mücadele eden taraflar, kullanılan araç ve silahlar, savaş sahası, süre, zarar boyutu gibi yönlerden değişim geçirmiştir.
- Devletler ya da toplumlar aynı zamanda birbirinden farklı kaynaklardan gelen değişik türde saldırılarının hedefi olabilmektedir.
- Yeni tehdit türleri güvenlik, savaş ve savunma anlayışlarını da tamamıyla değiştirmiştir.
- Savaş ilanı çoğu mücadele içinde gereksiz bir ayrıntı gibi görünmektedir.
- Dost ve düşman algısı muğlaklaşmıştır.
- Milli güç, devletlerin temel savunma mekanizmasıdır.
- Teknolojik yeterlilik ön plana çıkmıştır.
- Savaş; sivil alana, kentlere ve siber alana yansımıştır.
- Savaşın ne zaman başladığı ve bittiği, ittifak ilişkilerinin boyutu genellikle belli değildir.
- Savaşa girmeye neden olan amaçlar çeşitlenmiştir. Siyasi amaçların yanına ekonomik, teknolojik, kültürel, demografik gibi pek çok amaç eklenmiştir. Dahası ise, devletler hiçbir görünen amaç olmadan sadece güç gösterisi için birbirlerine karşı çeşitli mücadeleler sürdürmektedirler.
- Sivillerin gördüğü zararlar artmıştır. Örneğin; iç savaşlarda, siber savaşlarda, psikolojik savaşlarda siviller fiziksel, psikolojik ve değer açılarından en çok zararı gören kesimdir.
- Savaşların bir sınırı ya da ölçüsü kalmamıştır.
- Uluslararası işbirliğinin, bölgesel ittifakların ve uluslararası örgütlerin çatısında bulunabilmenin ehemmiyeti daha net şekilde ortaya çıkmıştır.
- “Ordu” kavramının ifade ettiği şey değişmiştir. Askerlerden oluşan orduların yerini hızla bilgisayar korsanları, ekonomi spekülâtorleri hatta robotlar almaya başlamıştır.
- Savaş stratejileri, sadece askerler tarafından değil geniş bir yelpazedeki uzmanlar tarafından hazırlanmaktadır.

² Liste yazar tarafından oluşturulmuştur.

- Ekonominin önemi artmıştır. Saldırıları ekonomiyle ilgili alanlara yoğunlaşırken, her türden savaşı yürütebilmek için güçlü ve sürdürülebilir bir ekonomi şart olmuştur.
- İstihbaratın ve önleyici faaliyetlerin önemi artmıştır.

2.2. Yeni Savaşlarda İstihbaratın Rolü

Yeni savaş anlayışı; güvenliği yeniden düşünmeyi, kaynağı ve zamanı kestirilemeyen saldırılara karşı durabilmeyi, farklı türden savaşlar yürütebilmeyi ve onlara karşı koyabilmeyi, teknolojik ve bilimsel gelişmelerin uygulandığı savaş sahalarına uyum gösterebilmeyi, sürpriz saldırılara sürekli hazırlıklı olmayı, önleyici tedbirler alabilmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda yeni savaşlar; önceliklere nazaran her yönden farklı bir felsefe, politika, yaklaşımlar, stratejiler gerektirmekte ve yine her yönden farklı sonuçlar, maddi ve manevi yıkımlar, kriz ve fırsatlar, ekonomik ve toplumsal yük yaratmaktadır.

Günümüzde savaş olgusu öyle değişmiştir ki geleneksel anlayışın en önemli özelliklerinden biri olan silahlı çatışma geleneği giderek sahadan çekilmeye başlamıştır. Amaçların, savaş alanlarının, sahada kullanılan yöntemlerin ve mücadelenin finans kaynaklarının farklılaşması üzerinden savaş dünyasında kapsamlı bir dönüşüm yaşanmaktadır (Kaldor, 2012: 8-10) Bu bağlamda “silahsız bir savaş sahası” anlayışı oluşmuştur. Bu makalede “silahsız savaş sahası” tanımlaması; savaşın tüm şiddetiyle yaşandığı fakat tarafların sahadan geleneksel silahlara başvurmadığı mücadele durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Psikolojik savaşlar, siber savaşlar, ekonomik savaşlar bu sahaya giren savaş türleri için geçerli örnekler olabileceklerdir.

İstihbarat; güvenlikle ilgili konuların tarih boyunca en önemli başlıklarından biri olmuştur. İstihbarat; saltanatın, devletlerin ve insanların varlığının sürdürülmesinde önemli bir araç olarak görülmüştür. Sun Tzu (2008), Thuydides (2010) ve Nizamülmülk (2018) gibi düşünürlerin güvenlik üzerine olan düşüncelerinin satır aralarında istihbarat vurgusu açıkça görülmektedir. Geleneksel bir düşüncenin ürünü olarak düşmanı tanıma, olası bir saldırıyı önceden bilme ya da eldeki verilerle geleceği okuyabilme güvenliğinin sağlanmasına yönelik çalışmalarının temelinde var olmuştur. Savaş kapsamında ise istihbarat pek çok farklı boyutu sayesinde önemli bir güç olmuştur.

Öncelikle belirtmek gerekir ki istihbarat savaşları tek başına kazanan bir unsur değildir; fakat savaşın ağır yükünü üstlenmesi bakımından oldukça faydalı bir araçtır (Clark, 2007:10). İstihbaratın önemi ve gücü savaşlarda üstlendiği rol ve savunma-saldırı bağlamındaki kolaylaştırıcı rolü ile belirlenmektedir. Savaşlarda başarılı olmak için güçlü bir istihbarat yapısı şarttır; fakat güçlü bir istihbarat yapısının var olması ancak diğer tüm mücadele araçlarının bir araya getirilmesiyle

anlam bulmaktadır. Savaşla ilgili politikaları, stratejileri ve taktikleri destekleyen yönü istihbaratı ön plana çıkaran konuyu oluşturmaktadır.

İki tarafın bir arazide karşı karşıya geldiği basit savaşlarda bile her zaman bir bilinmezlik ve belirsizlik perdesinden bahsetmek mümkündür. Düşmanın taktikleri, asker ve silah sayısı, bulunduğu ittifak ilişkileri, savaşa yönelik asıl niyeti gibi bilgilerin bilinmesi bu perdenin kaldırılması bağlamında oldukça gereklidir. Çağımızda yaşanan modern savaşlarda ise bilgiye ihtiyaç daha çok artarken, bilginin elde edilmesi oldukça zor hale gelmiştir. Düşmanın kimliğinin, öze yönelik savaş sayısının ve savaş türlerinin, düşmanın sahip olduğu silah kapasitesinin, devlet dışı aktörlerin eylemlerinin analiz edilmesi gerekmektedir.

Mücadele yöntemlerinin ve savaş türlerinin sayısının artmış olması istihbarat yapılarına ve çalışanlarına da ağır görevler yüklemiştir. İstihbarat faaliyetlerinin, ülkenin saldırı ve savunma boyutuyla bulunduğu kapsamlı savaş durumunun ihtiyaçlarını karşılayabilecek ölçüde yönlendirilmesi ve yönetilmesi gerekmektedir. İstihbaratın farklı savaş türlerini yürüten bir ülkenin güvenlik gündeminde özgü nitelikleri vardır. Devletler arasında meydana gelen sıcak çatışmalarda geleneksel istihbarat faaliyetlerinin ağırlığı devam etmektedir. Düşmanın silah, saldırı, savunma kapasitesinin belirlenmesi, baskınlara karşı önlem alınması, savaş alanının coğrafi ve iklimsel koşullarının analiz edilmesi, düşmanın siyasi ve askeri karar alıcılarına yönelik biyografik casusluk yapılması, gizli ittifak ilişkilerinin ortaya çıkarılması ve hayati belgelerin ele geçirilmesi gibi görevler bu bağlamda düşünülmektedir. Diğer savaş türlerinin yürütülmesinde ise istihbaratın farklı kapsamı ortaya çıkmaktadır.

Terörizmle mücadelenin başta olduğu asimetrik savaş kapsamında tehdit kaynağının niteliği ve yöntemlerinin gerektirdiği temel taktik; saldırıya karşı koyma yerine önalcı/önleyici savunma şeklinde gerçekleştirilmesine yönelik giderek genel kabul haline gelen görüş olarak belirlemektedir (Baker, 2012: 222-224; Cizik, 2014:42-46; Sudhir, 2008: 64-65). Her ne kadar ulusal güvenlik açısından yeni bir olgu olmasa da pek çok alanda faaliyet gösteren uluslararası kaçakçılık örgütleri de ciddi bir asimetrik tehdit kaynağı olarak kapsamlı ve önleyici bir mücadele gerektirmektedir (Quiggin, 2007: 18-19). Önalcı/önleyici güvenlik kapsamında bilgilerin toplanması, tehditlerin belirlenmesi ve operasyonların düzenlenmesi için istihbarat örgütlerinin rolü oldukça önemlidir. Geleneksel silahların kullanılmadığı ekonomik, psikolojik ve siber savaş türlerinde ise istihbarat yapıları; karşı casusluk ve hayati bilgilerin korunması, sürpriz saldırıların düzenlenmesi, mücadelenin yürütülmesi için gerekli verilerin toplanması, geleceğe yönelik analizlerin yapılması, ilgili mücadele için altyapının oluşturulması, para biriminin ve ülke ekonomisiyle ilgili sektörlerin korunması, topluma yönelik propaganda faaliyetlerinin ve düzen bozucu dezenformasyon girişimlerinin

engellenmesi, sanal dünyadan devlete ve vatandaşlara yönelik tehditlere karşı konulması konularından işlev görmektedir.

Ayrıca istihbaratın ülke içerisinde ciddi gerginliğe ve iç savaşa dönüşme potansiyeli olduğundan yabancıların müdahil olmak istedikleri protesto gösterileri ve kitle hareketlerine yönelik önemli görevi bulunmaktadır. Düşman tarafların kimlik, siyaset, din, mezhep, insan hakları gibi konularda ülke içinde kargaşa yaratmaya yönelik eylemlerinin takibi, engellenmesi ve özgürlük dengesi zarar görmeden vatandaşların gösteri hareketlerinde güvenlik önlemlerinin alınması istihbarat örgütlerinin sorumluluk alanına girmektedir.

Siyasi ve ekonomik olanlar başta olmak üzere çeşitli amaçlara ulaşmak üzere verilen yeni savaş anlayışında; savaş ilanının, savaş sahasının, sivil-savaşan ve dost-düşman ayrımının, savaş süresinin, zarar verici araçların ve mücadele yöntemlerinin değişime uğradığını, muğlaklaştığını ve kavramsal geçerliliklerini kaybettiği söylemek mümkündür. Bu bağlamda ilgili konularda bilgi toplama, tehdit analizi yapma, casusluğa karşı koyma (kontr-espionaj), çoklu saldırıların kaynağını belirleme, ilgili teknolojiyi geliştirme veya elde etme, önleyici saldırılar düzenleme gibi işlevleriyle istihbarat yapıları öne çıkmaktadır. Topluma ve kimlik yapısına, ekonomiye, demografi özelliklerine, siber alana, endüstriyel ve bilimsel çalışmalara yöneltilen silahsız tehditlerde istihbarat faaliyetleri temel koruyucu görevini üstlenmektedir.

Binlerce yıldır dünyanın her bir noktasında kapsamı ne olursa olsun mücadelelerde ciddi bir güç olarak tanımlanan istihbaratın yeni savaş anlayışındaki rolünü özetle³;

- Barış zamanında dost- düşman tahlilinin yapılması,
- Modern savaşlara uygun strateji ve taktiklerin oluşturulması,
- Potansiyel ve var olan tehditlerin belirlenmesi,
- Düşmanın/düşmanların sahip olduğu yeni teknoloji ürünü silah ve araçların öğrenilmesi,
- Asimetrik mücadelede etkin olunması,
- Önleyici ve önalcı güvenlik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi,
- Terörle mücadele, terör örgütlerinin lider ve ast kadrosunun takibi ve terör eylemlerinin engellenme faaliyetlerinin yürütülmesi,
- Siber saldırıların ve savunmanın, siber casusluğun ve siber karşı casusluğun gerçekleştirilmesi,
- Toplumsal gösteri ve kitle protesto hareketlerinin takibinde ve de bu tür etkinliklerin dışarıdan müdahaleye maruz kalmasının önlenmesi,

³ Liste yazar tarafından hazırlanmıştır.

- Düşman veya düşman potansiyelinde olan ülke ve yapıların zayıf yönlerinin belirlenmesi, diğerlerinin ülkeyle ilgili belirledikleri zayıf yönlerin tespit edilmesi,
- Ekonomik savaşlar kapsamında ekonomik casusluk ve ekonomik karşı casusluğun gerçekleştirilmesi,
- Terör örgütleri, suç şebekeleri, siber korsanlar gibi devlet dışı tehdit kaynakların tespiti ve engellenmesi,
- Savunma sanayi teknolojisiyle ilgili bilgilerin korunması, alandaki gelişmelerin küresel düzlemde takip edilmesi ve diğerlerine silah seviyesine yönelik casusluk faaliyetlerinin yürütülmesi,
- Toplum güvenliğine yönelik saldırıların bertaraf edilmesi ve olası tehditlerin belirlenmesi,
- Kültüre ve geleneklere yönelik yıpratma ve yozlaştırma çalışmalarının engellenmesi,
- Propaganda faaliyetlerinin ve psikolojik saldırıların engellenmesi, bu bağlamda kullanılan kitle haberleşme araçlarının kontrol edilmesi,
- Terör örgütü üyelerinin ve sempatizanlarının şehir yapılanmalarını ve görüşmelerinin izlenmesi, yoğun hareketlilik durumunda hızlı müdahale edilmesi, ülkedeki kamu ve özel sektörlerle işbirliği yapılarak örgüt üyelerinin günlük hayattaki faaliyetleriyle ilgili her türlü bilginin toplanması,
- İnternetin ve özellikle sosyal medyanın yasa dışı gruplar tarafından kullanılmasının engellenmesi, terör gruplarının bu mecradan sempatizan ve eleman temini yapmalarının önüne geçilmesi, internetin karanlık katmanlarında olan ulusal güvenliği yönelik tehdit oluşturacak her türlü görüşmeye, alışverişe ve oluşuma müdahale edilmesi,
- Göç hareketleri kapsamında oluşan tehditlerin engellenmesi, sınır güvenliğinin sağlanması, göçmenlerin arasına karışan yasadışı grup üyelerinin belirlenmesi şeklinde ifade etmek mümkündür.

SONUÇ

Her ne kadar savaşların ahlaki yönüne, süreçte işlenen suçlara ve acımasızlığa yoğunlaşsa da Walzer'ın kaleme aldığı *Haklı Savaş*, *Haksız Savaş* kitabının bir bölümünde savaşların kazanılması için askerlerin canlarını vermesine ve düşmanın tamamen yok edilmesine gerek olmadığı vurgulanmaktadır (Walzer, 2017: 164-165). Getirileri nedeniyle tarih boyunca sayısız kez başvurulsa da sıcak çatışmaların sorgulandığı, gereksiz bulunduğu, gündem dışına alındığı bir süreç tecrübe edilmekte ve mücadele geleneksel silahların daha az yer aldığı yöntemlerle yapılmaktadır. Silahsız savaş sahasında istihbarat, devletlerin elindeki en önemli "silah"tır. Günümüzdeki mücadele anlayışı önceki dönemlere göre kökten bir değişimle birlikte yeni bir savaş anlayışı doğurmuştur. Yeni mücadele ve savaş tarzı hedeflere ulaşılması için sıcak çatışmalardan öte daha sessiz, daha maliyetsiz, daha etkili ve daha karşı konulamaz yöntemleri gerektirmektedir.

Devletlerin düşman ya da rakip olarak gördükleri diğer devletleri yıpratmak ve politikalarını gerçekleştirmek için barışçıl olmayan yollara başvurmaları uluslararası hukuka aykırı olsa da oldukça olağandır. Devletler gerek yaptırım, uygulama, gerek bir dış politika aracı olarak kullanma gerek güvenlik ihtiyacını karşılama gerek diğerlerinin gücünü sınıma gerek siyasi ve ekonomik önceliklerini diğerlerine kabul ettirme gibi ereklerle zarar verici mücadele yollarını benimsemektedirler ve savaşan taraf olma rolünü sıklıkla oynamaktadırlar. Savaşan taraf olmanın modern dönemde salt teknolojik silahlar ve asker sayısı üzerinden okunabilecek bir durum olmaması yeni nesil savaşların yürütülmesinde de yeni yaklaşımlar gerektirmiştir.

İstihbarat tam da bu gerekliliğin karşılanmasında ciddi önemli bir rol üstlenen yapıdadır. Terörizmle mücadele kapsamında teröristlerin takip edilmesi ve iletişimlerine müdahale edilmesi, ekonomi savaşlarında tehdit kaynaklarının tespit edilmesi ve ülkenin para biriminin korunması, dış destekli protesto gösterilerinin iç karışıklığa dönmemesi için önalcı tedbirlerin oluşturulması, siber saldırılara karşı etkin siber müdahale programlarıyla hem devletin hem bireylerin güvenliklerinin sağlanması, devlet bütünlüğüne ve ulusal birlikteliğe yönelik saldırıların belirlenmesi ve bertaraf edilmesi, hassas bilgilere yönelik casusluk faaliyetlerinin önlenmesi, kitle imha silahlarına ve araçlarına sahip/üretiminde olan aktörlerin belirlenmesi gibi bir takım örnekler oluşturacak konularda istihbarat yapılarının faydası ortaya çıkmaktadır.

İstihbarat hem sıcak çatışmalarda hem de geleneksel silahların kullanılmadığı mücadelelerde saldırgan veya savunan taraflara savaş stratejisi oluşturmanın altyapısını sağlamaktadır. Geleneksel savaşlarda istihbarat faaliyetleri yüzyıllardır savaş meydanıyla ilgili araştırmalardan gizli ittifak ilişkilerinin ortaya çıkarılmasına kadar pek çok alanda işe koşulmuştur; günümüzde ise düşmanların savaş tamlarıyla ilerlemediği bir ortamda bilinmezlerin ve görünmezlerin aydınlatılmasında kullanılmaktadır. Küreselleşmenin etkisinin giderek arttığı, herkesin ve her şeyin dolaşımında olduğu, teknoloji ve bilgi devrimlerinin yaşandığı bir dünyada tehdit oluşturan kaynakların ve etmenlerin çeşitlenmesi oldukça doğaldır. Bu bağlamda ulusal güvenliği tehlikeye sokan ve devletleri savaş içerisine çeken pek çok farklı tehdidin karşısına konulabilecek temel ve öz varlık istihbarat örgütleri, faaliyetleri ve çalışanları olarak belirmektedir. Bu bağlamda yeni savaş anlayışının gerektirdiği doğrultuda devletlerin istihbarat yapılarını savunma ve saldırı ayaklarıyla hazır hale getirmeleri tartışmasız bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.

Tartışmanın merkezindeki konu savaş gibi sürekliliği kanıtlanmış bir olgu olduğunda dünün ve bugünün yanı sıra geleceğin de büyüteç altına alınması gerekmektedir. Esas soru ya da sorun “geleceğin savaşlarının nasıl olacağı” bağlamında şekillenmektedir. Gelecekteki savaşların geleneksel savaşları tamamen

“demode” hale sokacağını öngörmek zor değildir. Askeri teknolojide tecrübe edilen kapsamlı gelişmelerle birlikte günümüz ordularının savaş sahasından çekileceği, sayıca daha az fakat hareketlilik ve vuruş gücü olarak daha gelişmiş özel birliklerin ön plana çıkacağı, insansız savaş araçlarının ve savaşçı robotların mücadele edecekleri yönünde tahminlerde bulunmak mümkündür. Savaş sahasının tüm dünya olacağını, devletlerin gelişmiş kara, deniz ve hava araçlarıyla mekânsal ayırım gözetmeden mücadelelerini sürdüreceğini, uluslararası hukuka göre insanlığın ortak mirası olarak kabul edilen uzayın çatışmanın nedeni ve sahası olarak ana unsurlarından biri olacağını ifade etmek mümkündür. Özellikle ulus-devlet yapılarındaki sarsılmanın, kimlik ve mezhep çatışmalarının, başarısız devlet sayısının küreselleşme, bilgi devrimi, yeni kuşaktaki eleştirel sorgulama ve psikolojik savaşlarla beraber hızla artacağını ifade etmek gerekmektedir. Bu durumların neden olacağı yoğun iç savaşların güvenlik dünyasını şekillendireceğini de belirtmek mümkündür.

Mevcut uluslararası alan incelendiğinde çeşitli motiflerle hareket eden terör gruplarının gelecekte sayıca çoğalacağı ve daha fazla imkân kabiliyetine sahip olacakları dile getirilebilmektedir. Her ne kadar 11 Eylül 2001 tarihli terör saldırısı sonrası dönem “terör çağı” olarak anılsa da gelecekte terörizm faaliyetlerinin daha da artacağı yönünde bir analiz yapmak mümkündür. Bu durumun en önemli nedenleri arasında pek çok farklı tehdiye maruz kalan devletlerin güvenlik sağlamada yetersiz hale gelmeleri ve terörün bizzat devletler tarafından gizli ya da açık şekilde desteklenerek düşmanlarına karşı bir asimetrik mücadele aracı olarak kullanılmalarını saymak mümkündür. Ayrıca gelecekte insanlığın siber saldırıların, ekonomi ve ticaret savaşlarının, psikolojik harbin daha yoğun şekilde gözlemleneceği bir mücadele alanına hazır olması beklenmektedir. Üstünlük uğruna kendi türünü yok etmeyi göze almış insanlığın daha yıkıcı ve öldürücü araçlar üretebileceğini, biyolojik, kimyasal ve nükleer silahların sahaya sürülebileceğini kestirmek güç değildir.

Savaşların sürekliliği, yıkıcılığı ve dinamik yapısı karşısında istihbarat birimlerinin de paralel şekilde yapılanmaları gerekmektedir. Gelecekte kendilerini pek çok farklı savaşın içerisinde bulacak ve en büyük düşmanı bilinmezlik olacak devletlerin esnek ve önalıcı istihbarat faaliyetlerine ihtiyaçları bulunmaktadır. Geleceğin savaş sahaları ve mücadele biçimi bugünkülerle bir takım benzerlikler taşıyacak olsa da oldukça şaşırtıcı gelişmelere de sebep olabilecektir. Daha 20-30 yıl öncesindeki savaş anlayışıyla çalışma boyunca da ifade edilen günümüzdeki anlayış arasındaki fark düşünüldüğünde gelecekteki değişimin alacağı boyutu da tahmin etmek olası bir duruma erişmektedir. İstihbarat faaliyetleri de içerisinde silah bulunsun ya da bulunmasın tüm savaş türlerine yönelik konumlandırılmalıdır. Siber savaş alanından ekonomik savaş sahasına, insansız orduların karşılaşmasından şehirlerdeki terörist yapılanmalara kadar istihbarat örgütlerinin geniş bir görev bölgesine sahip olmaları beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül Açıkmeşe, S. (2018). Güvenlik, güvenlik çalışmaları ve güvenlikleştirme. E. Balta (Ed.), *Küresel siyasete giriş: uluslararası ilişkilerde kavramlar, teoriler, süreçler* (ss. 239-253). İstanbul: İletişim.
- Ayoob, M. (2011). The security problematic of the third world. *World Politics*, 43, 257-283.
- Baker, T. E. (2012). Defensive measures against terrorism: military preemption and retaliation. F. Shanty (Ed.), *Counterterrorism: from the Cold War to the war on terror* (ss. 221-225). California: Praeger.
- Baldwin, D. A. (1997). The concept of security. *Review of International Studies*, 23, 5-26.
- Booth, K. (2007). *Theory of world security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B. (1991a). New patterns of global security in the twenty-first century. *International Affairs*, 67 (3), 431-451.
- Buzan, B. (1991b). *People, states & fear: an agenda for international security studies in the post-Cold War era*. Colchester: The ECPR Press.
- Buzan, B. ve Larsen, H. (2009). *The evolution of international security studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carr, E. H. (1946). *The twenty year crisis 1919-1939: an introduction to the study of international relations*. Londra: Macmillian&Co. Ltd.
- Cizik, T. (2014). Asymmetric warfare and its impact on the military presence of the united in afghanistan. P. Bator ve R. Ondrejcsak (Ed.), *Panorama of global security environment*. Bratislava: Centre for European and North Atlantic Affairs.
- Clark, J. R. (2007). *Intelligence and national security: a reference handbook*. Connecticut: Prager Security International.

- Çıtak, E. (2017). Güvenlik ve istihbarat: yeni güvenlik politikaları bağlamında Türkiye’de istihbaratın dönüşümü. İstanbul: Yeniüzyıl Yayınları.
- Dedeoğlu, B. (2014). Uluslararası güvenlik ve strateji. İstanbul: Yeniüzyıl Yayınları.
- Fry, D. P. (Ed.) (2013), War, peace, and human nature: the convergence of evolutionary and cultural views. Oxford: Oxford University Press.
- Gat, A. ve Maoz, Z. (2001). Global change and the transformation of war. A. Gat ve Z. Maoz (Ed.), War in a changing world (ss. 1-15). Michigan: Mishigan University Press.
- Gerasimov, V. (2013). The Value of Science in Prediction. Military-Industrial Kurier, 8 (476).
- Henderson, E. A. ve Singer, J. D. (2002). New Wars and Rumors of New Wars. International Interactions, 28, 165-190.
- İlter, E. (2002). Milli İstihbarat Teşkilatı tarihçesi. Ankara: MİT Basımevi.
- Johnson, L. K. (2007). An Introduction to the Intelligence Studies. L. K. Johnson (Ed.), Strategic intelligence: volume I (ss. 1-20), Connecticut: Praeger Security International.
- Kaldor, M. (2012), New&old wars: organised violence in a global era. Cambridge: Polity Press.
- Kaldor, M. (2013). In defence of new wars. Stability, 2(1), 1-16.
- Kalyvas, S. N. (2001). “New” and “old” civil wars: a valid distinction?, World Politics, 54, 99-118.
- Karabulut, A. N. (2016). Eski savaş, yeni strateji: Rusya’nın yirmibirinci yüzyıldaki hibrit savaş doktrini ve Ukrayna krizi’ndeki uygulaması. Uluslararası İlişkiler, 13(49), 25-42.
- Karabulut, B. (2011). Güvenlik: Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek. Ankara: Barış Kitapevi.

- Keithly, D. M. (2010). Intelligence fundamentals. K. G. Logan (Ed.), Homeland security and intelligence. California: Praeger, 43-58.
- Kekes, J. (2010). War. Philosophy, 85 (332), 201-218.
- Kent, S. (2015). Strategic intelligence for American world policy. Princeton: Princeton University Press.
- Krause, K. ve Williams, M. C. (Ed.) (1997). Critical security studies, concepts and cases. Londra: UCL Press.
- Lerner, K. L. ve Lerner, B. W. (2004). Intelligence. K. L. Lerner ve B. W. Lerner (Ed.), Encyclopedia of espionage, intelligence and security: volume II. Farmington Hills: Gale.
- Levy, J. ve Thompson, W. R. (2010). Causes of war. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- LIND, W. S., NIGHTENGALE, K., SCHMITT, J. F., SUTTON, J. W. ve WILSON, G. I. (Ekim 1989). The Changing face of war: into the fourth generation, Marine Corps Gazette, 22-26.
- Little, W., Fowler, H. W. ve Coulson, J. (1965). The oxford universal dictionary illustrated. Oxford: Oxford University Press.
- McSweeney, B. (2004). Security, identity and interests: a sociology of international relations. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mello, P. A. (2010). In search for new wars: the debate about a transformation of war. European Journal of International Relations, 16(2), 297-309.
- Milli İstihbarat Teşkilatı (2019). İstihbarat çarkı. Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığı Resmi Ağ Sayfası, <http://www.mit.gov.tr/t-cark.html> erişim: 14.06.2019.
- Nizamülmülk. (2018). Siyasetname. (Çev. M. T. Ayar.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Özel, Y. ve İnaltekin, E. (Ed.) (2017). Shifting paradigm of war: hybrid wars. İstanbul: Turkish National Defence University Printing House.
- Özer, Y. (2018). Savaşın değişen karakteri: teori ve uygulamada hibrit savaş. Güvenlik Bilimleri Dergisi, 7(1), 29-56.
- Quiggin, T. (2007). Seeing the invisible: national security intelligence in an uncertain age. Singapur: World Scientific Publishing.
- Rotberg, R. I. ve Robb, T. K. (Ed.) (1989). The origins and prevention of major wars. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shulsky A. N. ve Schmitt, G. J. (2002). Silent warfare: understanding the world of intelligence. Washington: Potomac Books.
- Simpson, J. A. ve Weiner, E. S. C. (1989). The oxford english dictionary. New York: Oxford University Press.
- Smith, M. L. R. (2003). Guerrillas in the Mist: reassessing strategy and low intensity warfare. Review of International Studies, 29, 19-37.
- Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) (2017). Yearbook 2017: armaments, disarmaments and international security summary. Oxford: Oxford University Press.
- Sudhir, M. R. (2008). Asymmetric warfare: a conceptual understanding. CLAWS Journal, 58-66.
- Thornton, R. (2015). "The Changing Nature of Modern Warfare", The RUSI Journal, 160 (4), 40-48.
- Thukydides (2010). Pelopennessos Savaşları. (Çev. F. Akderin). İstanbul: Belge Yayınları.
- Tickner, J. A. (1995). Re-visioning security. K. Booth ve S. Smith (Ed.), International relations theory today. Cambridge: Cambridge University Press.
- Treverton, G. F. (2004). Reshaping national intelligence for an age of information. Cambridge: Cambridge University Press.

- Türk Dil Kurumu. (2011). Türkçe sözlük, 11. Baskı. Ankara: TDK.
- Tzu, S. (2008). Savaş Sanatı. (Çev. S. Özbudun ve Z. Ataman). İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Ullman, R. (1983). Redefining Security. *International Security*, 8(1), 129-153.
- van der Dennen, J. M. G. (1995). *The origin of war*. Origin Press.
- Vasquez, J. A. (1986). Capability, types of war, peace. *The Western Political Quarterly*, 39 (2), 313-327.
- Vasquez, J. A. (2009). *The war puzzle revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- von Clausewitz, C. (2011). Savaş üzerine. (Çev. S. Koçak). İstanbul: Doruk.
- Wæver, O. (1995). Securization and desecurization. R. D. Lipschutz (Ed.), *On Security*. New York: Columbia University Press, 46-86.
- Walt, S. (1991). "Renaissance of security studies", *International Studies Quarterly*, 35 (2), 211-239.
- Waltz, K. N. (2001). *Man, the state, and the war: a theoretical analysis*. New York: Columbia University Press.
- Waltz, K.N. (1979). *Theory of international politics*. New York: McGraw Hill.
- Walzer, M. (2017), *Haklı savaş haksız savaş: tarihten örneklerle sentezlenmiş ahlaki bir tez*. İstanbul: ALFA.
- Wolfers, A. (Aralık 1952). National security: as an ambiguous symbol. *Political Science Quarterly*, 67 (4), 481-502.
- Wright, Q. (1942). *A study of war: volume I*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Yalçinkaya, H. (2008), *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Yalçinkaya, H. (2018). "Savaş", Ş. Kardaş ve A. Balcı (Ed.), *Uluslararası ilişkilerde giriş*, İstanbul: BETA.